

TEZAT

II, 5-15; İbn Sinân el-Hafâcî, *Sırrü'l-feşâha*, Beyrut 1402/1982, s. 199-205; Abdülkâhir el-Cürcânî, *Esrârü'l-belâğa* (nşr. H. Ritter), Beyrut 1403/1983, s. 20; Hatîb et-Tebrîzî, *el-Vaflî fi'l-arûz ve'l-kavâfî* (nşr. Ömer Yahyâ – Fahreddin Kabâve), Dımaşk 1399/1979, s. 258-260; İbn Münkiz, *el-Bedî' fi nakdi's-şî'r* (nşr. Ahmed Ahmed el-Bedevî – Hâmid Abdülmecîd), Kahire 1380/1960, s. 36-40; Abdürrahîm b. Ali b. Şîs el-Kureşî, *Me'âlimü'l-kitâbe ve meğânimü'l-işâbe* (nşr. M. Hüseyin Şemseddin), Beyrut 1408/1988, s. 103; Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm* (nşr. Naîm Zerzûrî), Beyrut 1422/2001, s. 210-211; Ziyâeddin İbnü'l-Esîr, *el-Meselû's-sâ'ir* (nşr. Ahmed el-Havfî – Bedevî Tabâne), Riyad 1404/1984, III, 171-194; İbn Ebû'l-İsba', *Bedî'u'l-Kur'ân* (nşr. Hifnî M. Şeref), Kahire 1392/1972, s. 31-35; a.m.f., *Tahrîrû't-Taḥbîr* (nşr. Hifnî M. Şeref), Kahire 1383, s. 111-115; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, VII, 98-101; Şürûhu't-Telḥîş, Kahire 1937, IV, 286-296; İbn Hicce, *Hiżânetü'l-edeb* (nşr. Selâhaddin el-Hevvârî), Beyrut 1426/2006, I, 161-172; Besyûnî Abdülfettâh Besyûnî, *İlmü'l-bedî'*, Kahire 1408/1987, s. 7-24; Ahmed Matlûb, *Mu'cemü'l-muşṭalahâtü'l-belâğüyye ve tetavvürühâ*, Beyrut 1996, s. 367-371. İSMAİL DURMUŞ

□ TÜRK EDEBİYATI. Türkçe belâgat kitaplarına “zıtlıkları bir arada bulundurma sanatı” olarak geçen tezat, aralarında bir ilgiden dolayı birbirine muhalif iki mânâyı aynı ifadeyle toplayarak söze güzellik ve kuvvet katmanın yollarından biridir (diğerleri bir uygunluğu anlatmak için kullanılan tıbâk, tatbik veya mutabakat, bir denkliliği [küfüv] göstermek üzere yapılan tekâfüdür). Tezadın Batı retoriğindeki karşılığı **antitezis**dir (Bilgegil, s. 184).

Bir düşünce zıdıyla veya mukabiliyle daha güçlü ifade edildiğinden tezadın söz sanatları içerisinde özel bir yeri vardır. Dil bilgisi bakımından birbirinin karşıtı olan kelimelerin bir araya getirilmesi bu sanat için yeterli olmayıp aynı kavrama iki zıt yönden bakılabilmesi veya iki zıt yönün aynı kavrama bağlanabilmesi gerekir: “İnsan bilmediği şeyleri ayağının altına alsın başı göğe erer” (Hâlet). Olaylara ve eşya-ya farklı yönlerden bakılması görülen ve duyulanı daha etkili kılacağı için karşıt kelime ve kavramların bir nükteye bağlı şekilde bir araya getirilmesiyle bu sanat oluşur. Yûnus Emre'nin, “Ger vuslata erdin ise bu derd ile firak nedir / Dostu yakın gördün ise bu baktığın irak nedir” beytinde vuslat ile firak ve yakın ile irak kelimeleri arasında tezat vardır. Tezat her ne kadar söze güzellik verip etkisini arttırsa da sıkça kullanılması tekellüfe ve münasebetsizliğe sebep olabileceği için tavsiye edilmemiştir (Recâizâde Mahmud Ekrem, s. 282).

Tezat karşılaştırılan öğelerin niteliğine göre farklılık gösterir. Meselâ zıtlık içeren kelimeler isim cinsinden olabilir: “Ne siyâh eylemiş bu nâsiyeyi / Saçımı bembeyaz eden bahtım” (Abdülhak Hâmid). Fiil veya fiilimsiler birbiriyle tezat oluşturabilir: “Cihânın yüzünü güldürmüş iken lutfu ihsânın / Yûlûr kahkaha eyler gürûh-ı dostân aḡlar” (Fâzıl). Ekler veya edatlar karşılaştırılarak tezat yapılır; “bî-savt ü bâ-kelâm” gibi. Anlam bakımından birbirine zıt olan ibare ve sözlerin bir arada kullanılması da tezat sayılır (Coşkun, s. 152). Yavuz Sultan Selim'e atfedilen, “Şîrler pençe-i kahrından olurken lerzan / Beni bir gözleri âhûya zebûn etti felek” beytinde, aslanları titreten kudret ile âhû gözlü bir güzel karşısındaki âcizliğin bir kişide birleştirilmesi gibi. Birbirine zıt iki kelimeyi bir arada ve aynı nesne için kullanmaya birleşik tezat denilir; tatlı zalim, orijinal bir kopya, zulmet-i beyzâ gibi.

Eski belâgat kitapları tezatla birlikte farklı terimleri de zikreder ve hepsini “tıbâk” başlığı altında toplar (Bilgegil, s. 186). Tıbâk icâb ve selb olmak üzere ikiye ayrılır. Tıbâk-ı icâb birbirinin zıdı iki kelimenin aynı beyitte ya da ibarede kullanılmasıdır (Kuru idik yaş olduk ayağ idik baş olduk / Kanatlandık kuş olduk uçtuk el-hamdülillâh [Yûnus Emre]). Tıbâk-ı selb ise aynı fiilin olumlu ve olumsuz kiplerinin birlikte kullanılmasıyla gerçekleşir: “Bilen söyler nikât-ı râz-ı hüsnü bilmeyen söyler” (Nâbî). Birbiriyle karşılaştırılan kelimelerin ikisi de hakiki veya ikisi de mecazi anlamlarıyla kullanılabilirdiği gibi biri hakiki, diğeri mecazi anlamıyla da kullanılabilir: “Ak saçlı başını alıp eline / Kara hüylalara dal anneciğim” (Necip Fazıl Kısakürek).

Tezat, tekabül veya mutabakat olarak da anılan mukabele sanatı ile birlikte değerlendirildiğinde tezettaki zıt tasavvurların yerini mukabelede karşılıklı tasavvurlar alır. Buna göre zikredilen iki veya daha fazla kelimeyi bu kelimelerin anlamca mukabilleri (leff ü neşr) veya zıtları aynı sırada takip eder (sıralı tezat, Coşkun, s. 161). Seyyid Nesîmî'nin, “Gâh çıkarım yeryüzüne seyredirim âlemi / Gâh inirim yeryüzüne seyredir âlem beni” beytinde “çıkarım” ile “inirim” fiilleriyle gökyüzü ve yeryüzü kelimeleri, âlemi seyretmek ve âlem tarafından seyredilmek arasındaki mukabele gibi. Mukabele sanatında mutlaka zıt unsurların karşılaştırılması şartı aranmayıp zıtlık dışındaki karşılaştırmalar da mukabeleyle dahil edilebilir. “Beni lerzende eden mevsim-i sermâ-yı firâk / Âhara fasl-i rebî' ü dem-i nev-rûz oldu”

beytinde mevsim-i sermânın (kış mevsimi) zıdı sayf (yaz) iken beyitte rebî'in (bahar) zikredilmesi gibi.

Fars edebiyatında bu sanata “tezat mutâbık, mutâbaka, tatbîk ve tıbâk, tenâkuz, tekabül ve tekâfü” adı da verilmiştir. Tezat iki yönden incelenebilir. a) Geleneksel bakış. Tezat veya mutabaka mukabeleyle aynı şeydir. “Zıtlar zıtlıkta birbirine benzerdir” mantığına tezata tıbâk ve mutabaka da denir. Farsça nesirde özellikle süslü anlatımda tezat ve tıbâkın önemli bir yeri vardır. b) Yeni bakış. Batı edebiyatının Fars edebiyatına etkisi ve yeni araştırmacıların Batı'nın belâgat konularına yönelmesi, onların görüşlerinden yararlanması bu konuda farklı bakışların doğmasına yol açmıştır. Bunların en önemlileri şunlardır: 1. Beyân-ı nakizî. Aynı ifadeyle iki zıt terimin şaşırtıcı biçimde bir araya getirilmesidir. Bu iki kelimenin biri sıfat, diğeri isim ya da biri isim, diğeri fiil olabilir. Karşıt iki terim aynı ifadeyle karşıt anlamlarıyla bir araya gelir ve aynı konuyu, aynı geçeceği dile getirir; “Gurusnegi horden / açlık yemek” gibi. 2. Mütênâkuz-nümâ (paradoks). Görünürde garîb bir mânâyı kullanarak zâhirî bir tezat ortaya çıkarılmaktadır. Bu tür tezat tasavvufî, dinî akîdeler ve edebî yorumlarda görülür. Buna “hâzır gayib: huzurdaki kayıp” ve “harâb-âbâd: yıkıntıyla mâmur” gibi terkipler örnek verilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmâniyye*, İstanbul 1299, s. 155-156; Recâizâde Mahmud Ekrem, *Ta'lim-i Edebiyyât*, İstanbul 1299, s. 278-282; Tâhirülmevlevî, *Edebiyat Lügati*, İstanbul 1994, s. 173-174; M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri-Belâgat*, İstanbul 1989, s. 184-190; M. A. Yekta Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, İstanbul 2000, s. 142-149; Menderes Coşkun, *Sözün Büyüsü Edebî Sanatlar*, İstanbul 2007, s. 151-162; İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul 2007, s. 455; İsa Kocakaplan, *Açıklamalı Edebî Sanatlar*, İstanbul 2008, s. 187-191; Ahmet Kartal, “Türk Edebiyatında Belâgat Çalışmaları ve ‘Tezad’ ile ‘Telmih’ Sanatlarına Eleştirel Bir Bakış”, *Şiraz'dan İstanbul'a*, İstanbul 2008, s. 399-403; W. P. Heinrichs, “Tıbâk”, *EJ²* (İng.), X, 450-452; Asgar Dâdeb - Abdürzâ Müderriszâde, “Tezâd der Edeb-i Fârsî”, *DMB*, XV, 550-552. MELİHA Y. SARIKAYA

TEZEKKÜR

(التذکر)

Bir düşünceyi veya teklifi kabul ya da reddetmeden önce onu iyice değerlendirme anlamında terim

(bk. DÜŞÜNME).